

AGNIESZKA STOLARSKA

POWSTANIE I ROZWÓJ BANKOWOŚCI CENTRALNEJ

Początki bankowości sięgają daleko w przeszłość. Pierwsze operacje bankowe dokonywano kilka wieków przed naszą erą w Egipcie, Babilonie, Grecji i Rzymie. Polegały one głównie na wypożyczaniu przez kapłanów złota i srebra zdeponowanego w świątyniach. Jednak prawdziwymi protoplastami nowoczesnej bankowości byli średniowieczni złotnicy i handlarze pieniędzmi. Wymieniali oni monety miejscowe na zagraniczne bądź na srebro lub złoto, i na odwrót. W tym okresie pojawiło się pojęcie „bank”, pochodzące od włoskiej nazwy kontuaru (*banco* – stół), za którym wekslarze (handlarze pieniędzmi) prowadzili swoje interesy¹.

Pierwsze banki pojawiły się u schyłku feudalizmu. Do najstarszych banków handlowych należą: Casa di San Giorgio w Genui (1586), Banco di Rialto w Wenecji (1587), Banco di San Ambrosio w Mediolanie (1593), Bank Amsterdamski (1609), Bank Hamburski (1619). Oficjalna działalność tych banków ograniczała się do pośredniczenia w płatnościach oraz wyrównywania należności i zobowiązań między kupcami poprzez przenoszenie depozytów z konta na konto. Od drugiej połowy XVII w. banki handlowe podejmowały działalność kredytową, stały się czynnikiem koncentracji kapitału i ekspansji ekonomicznej.

Geneza banku centralnego związana jest z pojawieniem się banknotu. Banknoty, wystawiane przez instytucje cieszące się zaufaniem, chętnie były przyjmowane w zamian za towar lub usługę. Traktowano je jako pełnowar-

Dr AGNIESZKA STOLARSKA – asystent Katedry Strategii Ekonomicznych i Marketingu w Instytucie Zarządzania i Marketingu na Wydziale Nauk Społecznych KUL; adres do korespondencji: Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin.

¹ W. B a k a, *Bankowość centralna*, Warszawa: Biblioteka Menadżera i Bankowca, Zarządzanie i Finanse 1998, s. 11.

tościowy pieniądz, gdyż imię wystawcy dawało gwarancję nieograniczonej wymienialności banknotu na złoto. Tym sposobem banknoty coraz powszechniej występowały w obrocie handlowym. Rozwój stosunków towarowo-pięniężnych spowodował wzrost zapotrzebowania na pieniądz. Ograniczona ilość złota, srebra stawała się barierą w rozwoju handlu. Z drugiej zaś strony, bankierzy – wystawcy banknotów zauważyli, że nie ma potrzeby utrzymywania w skarbcu pełnego pokrycia w kruszcu dla emitowania banknotów. Z reguły tylko depozytariusze w danym czasie zgłaszają się, aby dokonać wymiany. Zatem można było emitować więcej banknotów bez ryzyka niewypłacalności niż wynikałoby to z posiadanych zasobów pełnowartościowego pieniądza. Zaczęto korzystać z tej możliwości coraz częściej. Działalność ta była niezwykle opłacalna. Miała pozytywne skutki. Mógł rozwijać się handel, wytwórczość, gospodarka. Możliwe stało się podejmowanie wielkich przedsięwzięć gospodarczych i dynamiczny rozwój rynku. Pojawiło się niebezpieczeństwo, że pogoń za zyskiem wywoła tendencję do nadmiernej emisji banknotów, wykraczającej poza dopuszczalne granice. Coraz częściej występowały przypadki niewypłacalności banków i bankructwa, spadało zaufanie do banków, następowały zakłócenia w handlu i całej gospodarce. Domagano się zapewnienia ładu w systemie pieniężnym, bezpieczeństwa i stabilności. Władza państwowa chętnie wkroczyła do akcji. Miała w tym własny interes, gdyż w owych czasach prowadzenie wojen było zjawiskiem permanentnym, co wymagało dużych środków finansowych. Cennym źródłem pozyskania pieniądza mógł być bank gotów opłacić prawo do wyłączności banknotów. Rozpoczęto od ograniczenia swobody emisji w stosunku do ogółu banków – w postaci ustalania górnego pułapu emisji lub przez nałożenie na banki obowiązku przestrzegania określonej relacji między wielkością emisji a wartością zdeponowanych kruszców i monet. Później zmniejszono liczbę banków uprawnionych do emitowania banknotów. W końcu prawo emisji stało się domeną tylko jednego banku².

W tym czasie powstały dwa rodzaje pieniądza papierowego. Były to banknoty i bilety skarbowe, tzw. asygnaty. Banknoty emitowane przez bank funkcjonowały dlatego, iż były wymienialne na złoto, srebro, czyli pieniądz pełnowartościowy. Natomiast bilety skarbowe emitowane przez rząd funkcjonowały na mocy przymusu państwowego. Bilety skarbowe służyły do pokrywania wydatków rządu. Działo się tak w okresie zaburzeń społecznych

² C. A. E. G o o d h a r t, *The Evolution of Central Banks*, London: The MIT Press 1988, s. 30.

i wojen. Ludzie zmuszani byli do przyjmowania zapłaty za swoje towary i usługi pieniędzmi państwowymi o kursie zadekretowanym przez rząd. Jako namiastka pieniądza asygnaty spełniały funkcję środka cyrkulacji. Najczęściej jednak emisja asygnat wykraczała poza dopuszczalne granice w związku z rosnącymi potrzebami rządu. Efektem tego wszystkiego była inflacja cen i wzmożona emisja asygnat, aby pokryć skutki wzrostu cen. Prowadziło to do załamania systemu banków centralnych w poszczególnych państwach³.

Przyczyn utworzenia banku centralnego było wiele. Po pierwsze – doprowadzając do porządku system pieniężny, państwo tworzyło niezbędne warunki do szybkiego rozwoju kapitalistycznych stosunków produkcji oraz zdobywało poparcie burżuazji. Po drugie – mając przywilej emisyjny, państwo zapewniało sobie prawo nadzoru nad działalnością banków emisyjnych. Oznaczało to umocnienie ekonomicznej i politycznej funkcji państwa. Po trzecie – bank ten miał obowiązek kredytowania bieżących i długofalowych potrzeb państwa. Stawał się agentem finansowym państwa. Zadaniem głównym było zespolenie działalności bankowej z działalnością regulacyjną dokonywaną w imieniu władzy państwowej⁴.

Pierwszym historycznie bankiem emisyjnym był Bank Szwecji (Sveriges Riksbank), utworzony w 1668 r. z banku prywatnego, powstałego dwanaście lat wcześniej. Był to bank państwowy, posiadający monopol na emisję banknotów i obsługujący w zakresie kredytów Królestwo Szwecji. Prezes tego banku mianowany był przez monarchę, a sześciu dyrektorów powoływał parlament Szwecji.

Rzeczywisty rozwój bankowości centralnej wiąże się z utworzeniem w 1694 roku Banku Anglii. Wynika to zarówno ze wzrastającej pozycji Imperium Brytyjskiego, jak i z nowoczesności rozwiązań instytucjonalno-finansowych, na jakich oparta została działalność tego banku. Bank Anglii utworzony został przez parlament jako spółka akcyjna, której kapitał pochodził z publicznej subskrypcji. Taki status banku przetrwał do XX w. W marcu 1946 r. Bank Anglii przeszedł na własności państwa⁵. Bank Anglii (Bank of England) powstał dla zapewnienia Wilhelmowi III pożyczki na prowadzenie wojny z Ludwikiem XIV⁶. Jego utworzenie wiązało się z przemianami, jakie

³ B a k a, dz. cyt., s. 13.

⁴ B a k a, dz. cyt., s. 14.

⁵ J. W i e r z b i c k i, *Polityka pieniężna kapitalistycznych banków centralnych*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne 1996, s. 18.

⁶ J. K. S o l a r z, *Rozwój systemów bankowych*, Warszawa: Biblioteka Menedżera i Bankowca 1996, s. 47.

następowały w kraju po Rewolucji Angielskiej (1688-1689), oraz potrzebą finansowania wojny z Francją. Gwałtownie narastającemu deficytowi rządowemu sprzyjała inicjatywa szkockiego handlowca Wiliama Petersona, aby na podstawie subskrypcji prywatnych środków utworzyć specjalną kompanię, która w zamian za przywilej emisyjny i inne udogodnienia, pożyczalaby pieniądze rządowi i prowadziła jego interesy finansowe.

Przy poparciu Pierwszego Konsula (Napoleona Bonaparte) w 1800 r. powołany został Bank Francji. Pierwotnym celem tej instytucji było wspieranie rozwoju handlu i przemysłu poprzez mobilizację prywatnych kapitałów. Dopiero w 1803 r. bank otrzymał wyłączny przywilej emisyjny w Paryżu, a w 1848 – na terenie całego kraju.

Kolejnymi bankami tworzonymi w Europie były: powstały w 1814 r. Bank Holandii, w 1817 – Narodowy Bank Austrii. W tym samym roku powstał Bank Norweski, w 1818 Bank Kopenhaski. Ósmym z kolei bankiem nowego typu był Bank Polski, założony w 1828 r., którego autonomię władze carskie ograniczyły w odwet za powstanie listopadowe i styczniowe.

W 1860 r. został utworzony przez cara Aleksandra II Bank Państwa Rosji. Był to bank państwowy, ściśle podporządkowany rządowi. W 1875 r. powstał Niemiecki Bank Rzeszy (Reichsbank) jako państwowo-prywatna spółka. Jego głównym zadaniem było „regulowanie ilości pieniądza w obiegu, ułatwianie rozliczeń pieniężnych oraz wykorzystywanie zgromadzonych kapitałów”. Kontrolę nad bankiem sprawował Kanclerz Rzeszy, który przewodniczył 5-osobowej Radzie Powierniczej, nadzorującej działalność Dyrektoriatu banku⁷. Reichsbank uzyskał pełny monopol emisyjny dopiero w 1909 r. Wcześniej inne banki mogły emitować banknoty, które honorowane były na terenie państw niemieckich⁸.

Tak więc na przełomie XIX i XX w. we wszystkich czołowych państwach europejskich działały banki emisyjne. Charakteryzowały się one wspólnymi cechami, m.in. były wyłącznymi emitentami banknotów na obszarze właściwych państw, spełniały rolę bankiera rządu, wypełniały funkcję kredytodawcy ostatniej instancji wobec banków komercyjnych.

Ważnym wydarzeniem w procesie formowania bankowości centralnej było utworzenie w 1913 r. banku centralnego Stanów Zjednoczonych, czyli systemu Rezerwy Federalnej⁹.

⁷ B a k a, dz. cyt., s. 239.

⁸ J. H a a n, *The History of the Bundesbank: Lessons for the European Central Bank*, London: Routledge 2002.

⁹ B a k a, dz. cyt., s. 25.

Banki centralne miały duży wpływ na przyspieszenie rozwoju gospodarczego i transformację systemową od feudalizmu do kapitalizmu. Powstanie bankowości centralnej miało duży wpływ na dalszy rozwój państw. Rola banków centralnych w poszczególnych państwach, regionach i w skali całego świata stale wzrastała. Dziś jest to rola ponadnarodowa. Od funkcjonowania bankowości centralnej zależy już nie tylko sytuacja i przyszłość pojedynczego państwa, lecz wszystkich narodów.

Historia bankowości centralnej w Polsce jest długa i przewrotna. Od momentu utworzenia pierwszego banku centralnego na ziemiach polskich, nie można mówić o ciągłości ewolucji bankowości centralnej. W miarę jak zmieniają się losy państwa polskiego zmienia się polski bank centralny. Jego rozwój i działalność jest ściśle związana z historią państwa polskiego.

Tradycja polskiej bankowości sięga średniowiecza. Powstały wówczas w Krakowie pierwsze domy bankowe, a na początku ery nowożytnej, w 1585 roku, założono tam z inicjatywy Piotra Skargi Bank Pobożny, udzielający nisko oprocentowanych pożyczek pod zastaw drobnych ruchomości. Pod koniec XIV w. pojawiła się nazwa „polski czerwony złoty”. Była to złota moneta, nazywana także dukatem. W Warszawie domy bankowe nabrały znaczenia w XVIII w. Przyjmowały one depozyty przede wszystkim od większych właścicieli ziemskich i udzielały im pożyczek hipotecznych; pożyczały pieniądze również królom polskim i miastom, a także pośredniczyły w zaciąganiu pożyczek w bankach petersburskich i wiedeńskich¹⁰.

Stanisław Konarski w swoim dziele *O skutecznym rad sposobie* z 1763 r., proponował założenie banku publicznego na wzór działających już takich banków w niektórych krajach europejskich. W kolejnych latach rozważono plany utworzenia takiego banku oraz emisji pieniądza papierowego. Świadczyło to o rosnącym „poczuciu konieczności założenia banku celem dostarczenia taniego kredytu zarówno państwu, jak i społeczeństwu”¹¹.

Korzenie polskiej bankowości centralnej sięgają przełomu XVIII i XIX w. Twórcą Banku Polskiego był książę Franciszek Ksawery Drucki-Lubecki. Jego utworzenie uwieńczyło ponad 60-letnią dyskusję nad ideą banku narodowego. Udział w niej wzięły najświetniejsze umysły Rzeczypospolitej, jak wspomniany wcześniej Konarski, a także Stanisław Staszic, Fryderyk Skarbek, książę Franciszek Ksawery Drucki-Lubecki.

¹⁰ *Współczesny bank*, W. L. J a w o r s k i, Z. K r z y ż k i e w i c z (red.), *Tradycje i ewolucja polskiej bankowości*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1997, s. 25.

¹¹ A. G r o d e k, *Idea banku narodowego*, Warszawa: Szkoła Główna Handlowa 1936 (reprint z zbiorze: *Bank Polski 1828-1885*), Warszawa: Narodowy Bank Polski 1988, s. 19.

Dążenia do utworzenia banku emisyjnego były jednym z przejawów przekształceń, jakie zachodziły w stosunkach gospodarczych i społeczno-politycznych Polski końca XVIII wieku¹². Zastanawiając się nad genezą Banku Polskiego, należy zwrócić uwagę na fakt, iż kraj stał wówczas przed nowym okresem swojego rozwoju, w obliczu problemów państwa o nowoczesnej organizacji politycznej i rodzącego się gospodarstwa kapitalistycznego. W dziedzinie politycznej rozwój banku został przerwany przez rozbiory, natomiast w dziedzinie gospodarczej kroczył nadal drogą przekształceń, pomimo politycznych wstrząsów i przewrotów¹³. O tym, jak ważne stało się dla państwa polskiego utworzenie banku centralnego, świadczy odnaleziony w dokumentach sejmowych Projekt na Bank Nacyonalny. Jego pełny tytuł brzmi: „Projekt na Bank Nacyonalny, mocą, którego Rzecz Pospolita 30 mln złp sama od siebie pożyczyć y zawsze bez prowizji zażywać może, przez co y iako y insze do tego Banku zaraz na początku wypływać mogą zarobki, Rzecz Pospolita, co rok przynajmniey 2 miliony złp czystego zarobku mieć może”¹⁴. Jest to projekt założenia banku emisyjnego.

Pierwszym prezesem nowo utworzonego Banku Polskiego był Ludwik hr. Jelski. Wśród zadań gospodarczych, jakie wysunięte zostały na czoło, jednym z najważniejszych i najpilniejszych była przebudowa zrujnowanego systemu monetarnego. Bank Polski, wypełniając z powodzeniem funkcję emisyjną, wprowadził na ziemiach Królestwa Polskiego nowoczesny ustrój pieniężny.

Nowy bank wyemitował początkowo bilety kasowe, wydrukowane w 1824 r. przez Komisję Rządową Przychodów i Skarbu, następnie własne bilety bankowe, drukowane w warszawskiej Fabryce Biletów Bankowych na papierze wyprodukowanym w piapierni w Jeziornie koło Warszawy. Pieniądz papierowy Królestwa Polskiego cieszył się pełnym zaufaniem ludności, gdyż był wymienny w kasach banku na złote i srebrne monety, mimo że nie miał kursu przymusowego. Co więcej, w ogólnym obiegu pieniężnym zaczął się powoli wysuwać przed emisje monetarne.

Drugim istotnym zadaniem banku było kredytowe wspieranie rozwoju rolnictwa i górnictwa, przemysłu i handlu oraz innych dziedzin gospodarki. Niezwykle korzystne uregulowania prawne stwarzały duże możliwości pozy-

¹² B a k a, dz. cyt., s. 83.

¹³ A. G r o d e k, *Idea banku narodowego (Geneza Banku Polskiego 1763-1828)*, Warszawa: Nakładem Szkoły Głównej Handlowej 1936, s. 35.

¹⁴ H. R a d z i s z e w s k i, *Bank Polski*, Warszawa: Drukarnia Wł. Łazarskiego 1910.

skiwania środków pieniężnych przez Bank Polski, co umożliwiło wydatne wspomaganie rozwoju gospodarki.

W okresie swojej działalności Bank Polski oprócz czynności emisyjnych rozwijał operacje depozytowe, kredytowe i papierami wartościowymi, a w obowiązującej instrukcji unormowano różne operacje bankowe, np.: „Za otrzymaniem sumy na przekazy Bank otworzy odpowiedni rachunek na rzecz właściciela sumy w księdze na to sporządzonej [...]. Bank udzielać będzie pożyczki na listy zastawne od miesiąca jednego do miesiący sześciu [...]. Pożyczka pod zastaw złota i srebra udzielona może być od miesiąca jednego do miesiący dziewięciu i aż do 9/10 części wartości rzeczywistej kruszcu”¹⁵. Bank przyjmował zlecenia na kupno i sprzedaż weksli oraz papierów publicznych w kraju i za granicę. Nabył krajowe listy zastawne i obligacje rosyjskie, wykonując te czynności na giełdzie warszawskiej przez maklerów lub za granicę przez swoich komisantów (korespondentów)¹⁶. Depozyty „opieczutowane być powinny w obecności urzędnika Banku do tego wyznaczonego, pieczęcią Banku składającego tenże depozyt”¹⁷.

W swojej działalności Bank Polski nie ograniczał się tylko do klasycznych funkcji bankowych. Zajmował się również na szeroką skalę bezpośrednią działalnością organizatorską, inwestycyjną i produkcyjną. Za sprawą Banku następowała szybka rozbudowa dróg i infrastruktury gospodarczej, podjęto inicjatywy służące rozwojowi rolnictwa i górnictwa, zwłaszcza w Zagłębiu Staropolskim. Bank Polski był twórcą bądź współtwórcą licznych ognisk życia przemysłowego, m.in. takich jak: Zakłady Starachowickie, Huta Bankowa, Zakłady Żyrardowskie, Fabryka Maszyn w Warszawie, Papiernia w Jeziornie. Inicjował w ten sposób procesy industrializacyjne na ziemiach polskich. Duże zasługi miał również w rozwoju handlu wewnętrznego i zagranicznego¹⁸.

Wśród czynników determinujących sytuację Banku Polskiego najważniejsze było kształtowanie warunków politycznych w Królestwie Polskim. Tendencje

¹⁵ *Tymczasowa instrukcja dla Banku Polskiego regulująca tryb działania banku, zatwierdzona decyzją Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego, 1828, kwiecień 29, Warszawa, w: Bank Polski 1828-1885, Warszawa: Narodowy Bank Polski 1988, s. 231-233.*

¹⁶ Z. K r z y ż k i e w i c z, *Tradycje i ewolucja polskiej bankowości*, w: W. L. J a - w o r s k i (red.), *Współczesny bank*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1994, s. 60.

¹⁷ *Tymczasowa instrukcja dla Banku Polskiego regulująca tryb działania banku*, s. 231-233.

¹⁸ L. G l u c k, *Bank Polski, 1828-1885. Fakty i problemy* (opublikowane w Księdze pamiątkowej *Bank Polski 1828-1885*, wydanej przez Narodowy Bank Polski w 1988 r. dla upamiętnienia 160. rocznicy otwarcia Banku Polskiego).

unifikacyjne władz rosyjskich, zmierzające do zlikwidowania odrębności ustrojowej i instytucjonalnej Królestwa Polskiego, obejmowały również Bank Polski. Zostały one zapoczątkowane w 1840 r., a gwałtownemu nasileniu uległy po powstaniu styczniowym w 1863 r. Była to nie tylko określona forma odwetu za wystąpienie Polaków przeciwko Rosji, lecz wiązało się to także z utworzeniem w 1860 r. banku centralnego Rosji pod nazwą Banku Państwa¹⁹.

Za akt prawny, zapowiadający likwidację Banku Polskiego, można uznać ukaz carski z 1867 r. o „zupełnym zlianiu tej części państwa [Królestwa Polskiego] [...] z innymi jego częściami. W 1867 r. Bank Polski został bezpośrednio podporządkowany ministerstwu finansów w Petersburgu. Rozpoczęło się stopniowe ograniczanie funkcji (m.in. odebranie przywileju emisyjnego) i zakresu czynności Banku Polskiego, zakończone przekształceniem go w 1885 r. w Kantor Warszawski Rosyjskiego Banku Państwa.

Od czasu likwidacji Banku Polskiego do I wojny światowej na ziemiach polskich obowiązywały systemy pieniężne i działały banki emisyjne państw zaborczych – Austrii, Niemiec i Rosji. Jeszcze w czasie wojny, po wyparciu wojsk rosyjskich i zajęciu Warszawy, niemieckie władze okupacyjne utworzyły Polską Krajową Kasę Pożyczkową (PKKP). Miała ona być namiastką banku centralnego dla obszaru Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego²⁰. Pod koniec 1916 r. PKKP rozpoczęła emisję marek polskich, gwarantowanych przez Bank Rzeszy Niemieckiej. Ponadto PKKP była uprawniona do gromadzenia depozytów i udzielania pożyczek, a także do wykonywania innych czynności bankowych. Na terenie zaboru rosyjskiego działał Kantor Rosyjskiego Banku Państwa z siedzibą w Warszawie²¹. Podlegało mu dziewięć oddziałów prowincjonalnych, położonych na obszarze Królestwa Kongresowego. Na ziemiach wschodnich operacje prowadziły trzy oddziały: w Wilnie, Grodnie, Białymstoku, zależne od rosyjskiego kantoru. W zaborze austriackim Bank Austriacko-Węgierski miał 14 oddziałów głównych i 11 pomocniczych²². Na ziemiach polskich zaboru pruskiego działał tylko jeden główny oddział Banku Rzeszy. Miał on swoją siedzibę w Poznaniu (Reichsbankhauptstelle).

¹⁹ B a k a, dz. cyt., s. 40.

²⁰ Tamże, s. 31.

²¹ R. R y b a r s k i, *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności 1937, s. 5.

²² S. K a r p i ń s k i, *O bankowości w Polsce dzisiaj i jutro*, Warszawa: Gebethner i Wolff 1915, s. 10.

Po zakończeniu I wojny światowej utworzone 11 listopada państwo polskie nie miało ukształtowanego ustroju politycznego ani ostatecznie wytyczonych granic. Trwały jeszcze powstania polskiej ludności w Wielkopolsce i na Śląsku, a wojnę z Rosją zakończono w 1921 r. W wyniku wojny ludność na ziemiach polskich posługiwała się różnymi walutami i pieniądzem zastępczym²³. Wobec chaosu walutowego i destabilizacji systemu bankowego rząd powstałego państwa był zmuszony przejąć działalność PKKP jako instytucji emisyjno-bankowej, utrzymując równocześnie markę polską. Na pierwszych biletach w markach emitowanych w niepodległej Rzeczypospolitej była zamieszczona klauzula: „Państwo Polskie przyjmuje odpowiedzialność za wymianę niniejszego biletu na przyszłą polską walutę według szacunku, który dla marek polskich uchwali Sejm ustawodawczy Rzeczypospolitej”²⁴.

Koszty prowadzenia działań wojennych oraz organizowania państwa zmuszały rząd do finansowania deficytów budżetowych z emisji pieniądza. W kwietniu 1918 r. w obiegu znajdowało się 9 mld marek polskich, a pod koniec 1923 r. – 125 372 mld; inflacja przerodziła się w hiperinflację, a w momencie szczytu (1924 r.) płacono 10 250 000 marek polskich za dolara amerykańskiego²⁵.

Konieczne zatem stało się przeprowadzenie gruntownej reformy pieniężnej oraz ustanowienie banku centralnego odpowiadającego nowym wymaganiom, zwłaszcza potrzebie stabilizacji pieniądza polskiego. Zadanie to przypadło ówczesnemu premierowi i zarazem ministrowi skarbu – Władysławowi Grabkiemu. Na podstawie ustawy uchwalonej przez Sejm RP 11 stycznia 1924 r. „O naprawie Skarbu i reformie walutowej” powołany został do życia drugi Bank Polski S.A., którego głównym zadaniem było utrzymanie stabilności nowego pieniądza – złotego – oraz regulowanie obiegu pieniężnego i kredytu²⁶. Na mocy ustawy Bankowi Polskiemu nadano formę spółki akcyjnej z udziałem Skarbu Państwa, podlegającej nadzorowi państwowemu. Była to spółka akcyjna z kapitałem 100 mln złotych, przy 1-procentowym udziale państwa. Bank Polski S.A. – jako bank emisyjny – wymienił marki polskie na złote w relacji: 1,8 mln marek = 1 złoty. Ponadto przyjęto system waluty dewizowo-złotej (*gold exchange standard*), który rozpowszechnił się w Europie po zakończeniu wojny, oparty na parytecie złota. Od 1927 r. parytet

²³ Z. K a r p i ń s k i, *Ustroje pieniężne w Polsce od 1918*, Warszawa: PWN 1968, s. 59.

²⁴ K r z y ż k i e w i c z, dz. cyt., s. 36.

²⁵ Dz. U. 1918, nr 4, poz. 28.

²⁶ A. J e z i e r s k i, C. L e s z c z y ń s k a, *Bank Polski SA 1924-1951*. Warszawa: Wyd. Narodowy Bank Polski 1994, s. 65.

ustalono na 5924,44 zł za 1 kg czystego złota, przy nieograniczonej wymienialności biletów bankowych na złoto lub dewizy²⁷.

Bank Polski S.A. miał wyłączne prawo emisji banknotów, będących prawnym środkiem płatniczym na obszarze Polski. Zgodnie ze statutem emisja powinna mieć zapewnione pokrycie, co najmniej w 30%, w rezerwach złota bądź w postaci walut wymienialnych lub czeków i weksli płatnych w bankach zagranicznych o najwyższym standingu finansowym. Statut określał ponadto, że rząd nie może zlecać Bankowi emisji banknotów w celu sfinansowania swoich wydatków ponad jednoznacznie określoną granicę²⁸.

Działalność kredytowa Banku Polskiego polegała przede wszystkim na dyskontowaniu weksli pochodzących z dokonanych obrotów gospodarczych. Po 1930 r. przedmiotem dyskonta były również weksle wynikające z pomocy finansowej dla rolnictwa oraz finansowanie inwestycji. Do zadań Banku Polskiego należało ponadto: dyskonto papierów wartościowych i kuponów, pieniędzy zagranicznych, papierów państwowych, komunalnych i hipotecznych, inkaso, depozyty bankowe, zlecenia komisowe²⁹.

Harmonijnej działalności Banku Polskiego zgodnie z polityką gospodarczą rządu służyły zasady powoływania i odpowiedzialności władz Banku. Głównym organem kierowania była Rada Banku, wybierana na 3-letnią kadencję przez Walne Zebranie Akcjonariuszy. Pracom Rady przewodniczył prezes Banku, mianowany na 5-letnią kadencję przez Prezydenta RP na wniosek Rady Ministrów. W posiedzeniach Rady uczestniczył komisarz Banku, mianowany przez Ministra Skarbu, który czuwał nad zgodnością działalności Banku z polityką gospodarczą rządu. Organem bieżącego zarządzania Bankiem była dyrekcja Banku składająca się z dyrektora naczelnego oraz dyrektorów Banku, powoływanych przez Radę Banku i zatwierdzonych przez Ministra Skarbu³⁰.

Bank Polski S.A. przyczynił się do umocnienia pozycji złotego na międzynarodowych rynkach finansowych. Nadrzędnym celem polityki pieniężnej była stabilizacja systemu pieniężnego i wzrost zaufania obywateli do polskiego pieniądza. Nie było to zadanie łatwe, chociażby ze względu na fakt, iż działalność Banku Polskiego przypada na trudne lata kryzysu ekonomicz-

²⁷ K r z y ż k i e w i c z, dz. cyt., s. 37.

²⁸ B a k a, dz. cyt., s. 75.

²⁹ I. W e i n f e l d, *Skarbowość polska*, Warszawa 1939, s. 87 n.

³⁰ B a k a, dz. cyt., s. 76.

nego (1929-1933), którego skutki w Polsce były szczególnie głębokie i długotrwałe.

Po wybuchu II wojny światowej, w związku z bezpośrednim zagrożeniem przejścia zapasów złota przez hitlerowskiego najeźdźcę, Bank Polski został ewakuowany do Francji, a następnie do Anglii, gdzie pozostał do 1946 r. Państwo polskie zostało podzielone między dwóch najeźdźców. Niemieckie władze wojskowe wprowadziły, obok złotego, jako podstawowy środek płatniczy markę niemiecką. Ustalono przymusowy kurs: 1 mk = 2 zł, który uprzywilejował markę niemiecką. Dla utworzonego terytorium Generalnego Gubernatorstwa 15 grudnia 1939 r. powołano Bank Emisyjny w Polsce z siedzibą w Krakowie. Zastąpił on banknoty Banku Polskiego emitowanymi przez siebie banknotami denominowanymi w tzw. złotych krakowskich. Na wschodnich terenach, zajętych przez ZSRR, wprowadzono rubel, wycofując złoty z pogwałceniem Konwencji Haskiej³¹, zaś 2 lutego 1945 r. został opublikowany dekret powołujący z dniem 15 stycznia 1945 r. Narodowy Bank Polski. Geneza powstania tegoż banku sięga 22 lipca 1944 r., kiedy to odbyło się plenarne posiedzenie PKWN w Moskwie. Z protokołu tego posiedzenia wynika, że została utworzona komisja do opracowania statutu banku i zapewnienia środków potrzebnych na jego działalność³².

Można przypuszczać, że sama nazwa, jak i nadruk na przywiezionych z Moskwy biletach były dziełem Rosjanina³³. Pierwszy projekt statutu banku emisyjnego opracowano we wrześniu 1944 r. Poza charakterem banku opierał się on na statucie Banku Polskiego. Narodowy Bank Polski miał być bankiem państwowym.

Z powołaniem banku zwlekano do 15 stycznia 1945 roku. Wówczas wydano dekret powołujący Narodowy Bank Polski. Głównym zadaniem banku było przeprowadzenie wymiany, finansowanie działalności administracji państwowej i dostarczanie środków uruchamianym przedsiębiorstwom. Prezesem banku w Lublinie został 1 lutego 1945 r. Edward Droźniak. Centrala Banku składała się z dziewięciu jednostek: Generalny Sekretariat, Wydział Ekonomiczny, Wydział Kredytowy, Wydział Zagraniczny, Wydział Personalny, Wydział Administracyjny, Skarbiec Emisyjny, Centralna Księgowość, Biuro

³¹ K r z y ż k i e w i c z, dz. cyt., s. 78.

³² R. W. K a s z u b s k i, *Narodowy Bank Polski 1945-1988. Aspekt prawny*, „Bank i Kredyt” 1995, nr 7-8, s. 4-14.

³³ A. J e z i e r s k i, C. L e s z c z y Ń s k a, *Pierwsze lata działalności Narodowego Banku Polskiego*, Warszawa: Narodowy Bank Polski 1996, s. 68.

Rozrachunków Międzynarodowych oraz Komisja Dewizowa działająca przy Narodowym Banku Polskim³⁴.

Dnia 9 lutego 1945 r. został otwarty w Krakowie pierwszy oddział Narodowego Banku Polskiego. Główne prace związane z organizacją centrali Banku były wykonywane w Łodzi, a dalsze w Warszawie, dokąd Centrala Banku została przeniesiona w końcu 1946 r.³⁵

W pierwszych latach powojennych w sektorze bankowym dominowały przedwojenne zasady, które w żaden sposób nie przystawały do założeń rozwoju gospodarki socjalistycznej³⁶. Stąd też zaistniała konieczność reformy bankowości. Pierwsze zmiany zostały przeprowadzone na mocy dekretu z 28 października 1948 r. Na jego podstawie powołane zostały: banki państwowe, spółdzielnie kredytowe oraz banki w formie spółek akcyjnych. Określono kierunki centralizacji bankowości, w myśl których banki podporządkowano Ministrowi Skarbu, a ich istotnym zadaniem stało się zapewnienie finansowania realizacji zadań ustalonych w centralnym planie gospodarczym oraz dokonywanie kontroli w przedsiębiorstwach po to, by stwierdzić, czy zasoby finansowe wykorzystywane są zgodnie z odgórnymi dyrektywami³⁷. Tak więc banki utraciły podmiotowość decyzyjną, a ich rola sprowadzała się do wykonywania zadań planowych.

Szybko postępowała też likwidacja banków prywatnych. Każda jednostka organizacyjna była „przypisana do wyznaczonego banku (zasada specjalizacji), a ściślej – do jego oddziału (zasada regionizacji). Rozwiązania te eliminowały konkurencję między bankami, zaś sprzyjały racjonalnemu wykorzystaniu zasobów finansowych zgodnie z planem centralnym. Kolejna ustawa o Narodowym Banku Polskim, z 2 grudnia 1958 r., określała kompetencje Narodowego Banku Polskiego w zakresie kredytowania gospodarki oraz to, że Narodowemu Bankowi Polskiemu przysługuje wyłączne prawo emitowania znaków pieniężnych³⁸, organizowania i regulowania obrotu gotówkowego zgodnie z planem kasowym opracowanym przez Narodowy Bank Polski³⁹. Potwierdzała też rolę Narodowego Banku Polskiego jako

³⁴ Tamże, s. 69.

³⁵ K a s z u b s k i, art. cyt., s. 10.

³⁶ Tamże, s. 11.

³⁷ B a k a, dz. cyt., s. 81.

³⁸ Dz. U. nr 72/1958, poz. 356, art. 10, 11, 12, 13.

³⁹ Dz. U. nr 72/1958, poz. 356, art. 21, 22.

centralnej instytucji dewizowej⁴⁰ oraz określała zadania w zakresie obrotu bezgotówkowego.

Decentralizacja zarządzania w gospodarce narodowej, jaka miała miejsce w latach 1956-1958 oraz – w mniejszym stopniu – w okresie 1973-1975, nie tylko nie zahamowała procesu centralizacji w bankowości, lecz przeciwnie – została potraktowana jako przesłanka do jeszcze większej uniformizacji organizacyjnej. W miarę upływu czasu Narodowy Bank Polski wchłaniał coraz to nowe instytucje bankowe. Proces ten trwał do połowy lat siedemdziesiątych. Ostatnie decyzje w tej dziedzinie dotyczyły włączenia Banku Inwestycyjnego do Narodowego Banku Polskiego w 1971 r. oraz Powszechnej Kasy Oszczędnościowej w 1975 r. Narodowy Bank Polski stał się faktycznym monobankiem, skupiającym w zakresie swojego działania funkcję emisyjną, rozliczeniową, depozytową, kredytową i dewizową na skalę całej gospodarki narodowej. Narodowy Bank Polski został powołany przez proradziecki rząd. Miał za zadanie przejąć od Banku Polskiego jego zadania oraz dostosować zakres i formę działania do potrzeb ustroju socjalistycznego. Został utworzony w oparciu o statut Banku Polskiego S.A., funkcjonującego w gospodarce rynkowej. Dlatego bardzo istotna dla ówczesnych władz była zmiana statutu, i to na wzór działającego w byłym ZSRR Banku Państwa. Głównym celem Narodowego Banku Polskiego w procesie odbudowy były administracyjne metody kontaktów z bankami. Pozycja banku centralnego w Polsce powoli stawała się wyspecjalizowaną agendą rządu.

W 1981 r. została zapoczątkowana reforma gospodarcza, która swoim zakresem i głębokością znacznie wykraczała poza wcześniejsze próby zmian systemu gospodarczego w Polsce. Hasłem wywoławczym reformy była samodzielność, samowystarczalność i samofinansowanie przedsiębiorstwa oraz odrzucenie centralnego zarządzania gospodarką. W polu przemian znalazła się też bankowość. Narodowy Bank Polski został uniezależniony od Ministra Finansów i w pewnym zakresie od rządu. Uzyskał prawo do samodzielnego przekładania Sejmowi założeń polityki pieniężno-kredytowej oraz w zakresie emisji pieniądza.

Zasadnicze znaczenie dla rozwoju sektora bankowego w Polsce i ukształtowania nowej formuły banku centralnego, odpowiadającej warunkom gospodarki rynkowej, miała reforma bankowa zapoczątkowana w 1988 r. Jej koronnym założeniem było utworzenie 2-poziomowego systemu bankowego, wyłączenie z Narodowego Banku Polskiego oddziałów operacyjnych prowa-

⁴⁰ Dz. U. nr 21/1952, poz. 137.

dzających działalność komercyjną i zorganizowanie na tej bazie dziewięciu samodzielnych banków komercyjnych oraz stworzenie możliwości zakładania banków w formie spółek akcyjnych – zarówno osób fizycznych, prawnych, krajowych, jak i zagranicznych. Banki otrzymały swobodę prowadzenia działalności bez ograniczeń przedmiotowych i podmiotowych.

Ukoronowaniem przygotowań związanych z reformą bankową było uchwalenie 31 stycznia 1989 r. ustaw: Prawo bankowe oraz o Narodowym Banku Polskim.

W wyniku reformy Narodowy Bank Polski został przekształcony w bank centralny, typowy dla rozwiniętej gospodarki rynkowej, którego głównym celem stało się umocnienie polskiego pieniądza, kształtowanie i realizacja polityki pieniężnej oraz czuwanie nad stabilnością i prawidłowym rozwojem całego systemu bankowego. W kompetencji Narodowego Banku Polskiego znalazła się też regulacja nadzoru bankowego.

Dalszy postęp na drodze umacniania niezależności Narodowego Banku Polskiego został dokonany poprzez nowelizację ustawy o Narodowym Banku Polskim z 14 lutego 1992 r., wprowadzającej postanowienia dotyczące kadencyjności i precyzyjnie określającej sytuacje, w których może dojść do odwołania ze stanowiska prezesa Narodowego Banku Polskiego przed upływem kadencji. W ramach tej nowelizacji rozszerzone zostały uprawnienia Narodowego Banku Polskiego w dziedzinie regulacji bankowych, w tym licencjonowanie banków, norm ostrożnościowych, kontroli przepływów kapitałowych oraz w zakresie możliwości działania na rzecz zwiększenia skuteczności polityki pieniężnej oraz stabilności sektora bankowego⁴¹.

Na podstawie kilkuletnich doświadczeń działalności Narodowego Banku Polskiego w warunkach gospodarki wolnorynkowej, uwzględniając przemiany, jakie nastąpiły w polskim sektorze finansowym głównie w zakresie bankowości komercyjnej, a także biorąc pod uwagę perspektywę pełnego członkostwa Polski w Unii Europejskiej, a następnie w Unii Ekonomicznej i Monetarnej, dnia 29 sierpnia 1997 r. Sejm RP uchwalił nową ustawę o Narodowym Banku Polskim oraz nową ustawę – Prawo bankowe. Obie ustawy określają aktualny kształt całego systemu bankowego w Polsce. Zmiany wprowadzone reformą bankowości centralnej z 1997 r. przybliżyły Narodowy Bank Polski do założeń Europejskiego Systemu Banków Centralnych. Narodowy Bank Polski stał się bankiem niezależnym, zgodnie z wymogami stawianymi narodowym bankom centralnym państw tworzących Unię Europej-

⁴¹ B a k a, dz. cyt., s. 82.

ską. Szczególnie uwidocznione jest to w podobnym ujęciu celu działania banku i warunku wspierania polityki gospodarczej rządu, wprowadzenia zapisem konstytucyjnym zakazu pokrywania deficytu budżetowego środkami banku centralnego oraz ustanowienia kolegiального kierowania polityką pieniężną.

BIBLIOGRAFIA

- Baka W. (1998), *Bankowość centralna*, Biblioteka Menadżera i Bankowca, Warszawa: Zarządzanie i Finanse.
- Bank Polski 1828-1885 (1988), Warszawa: Narodowy Bank Polski.
- Gluck L. (1988), *Bank Polski, 1828-1885. Fakty i problemy*, w: *Księga pamiątkowa Bank Polski 1828-1885*, wydana przez Narodowy Bank Polski w 1988 dla upamiętnienia 160. rocznicy otwarcia Banku Polskiego.
- Goodhart A. L. (1988), *The Evolution of Central Banks*, London: The MIT Press.
- Grodek A. (1936), *Idea banku narodowego (Geneza Banku Polskiego 1763-1828)*, Warszawa: Nakładem Szkoły Głównej Handlowej.
- Grodek A. (1988), *Idea banku narodowego (Warszawa: Szkoła Główna Handlowa 1936; reprint z zbiorze: Bank Polski 1828-1885)*, Warszawa: Narodowy Bank Polski.
- Haan J. (2002), *The History of the Bundesbank: Lessons for the European Central Bank*, London: Routledge.
- Jaworski W. L., Krzyżkiewicz Z. (1997), *Współczesny bank*, Warszawa: PWN.
- Jeziński A., Leszczyńska C. (1994), *Bank Polski SA 1924-1951*, Warszawa: Narodowy Bank Polski.
- Jeziński A., Leszczyńska C. (1996), *Pierwsze lata działalności Narodowego Banku Polskiego*, Warszawa: Narodowy Bank Polski.
- Karpiński S. (1915), *O bankowości w Polsce dzisiaj i jutro*, Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Karpiński Z. (1968), *Ustroje pieniężne w Polsce od 1918*, Warszawa: PWN.
- Kaszubski R. W. (1995), *Narodowy Bank Polski 1945-1988 aspekt prawny*, „Bank i Kredyt”, 7-8, 10.
- Radziszewski H. (1910), *Bank Polski*, Warszawa: Drukarnia Wł. Łazarzkiego.
- Rybarski R. (1937), *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Solarz J. K. (1996), *Rozwój systemów bankowych*, Warszawa: Biblioteka Menedżera i Bankowca.
- Weinfeld I. (1939), *Skarbowość polska*, Warszawa.
- Wierzbicki J. (1996), *Polityka pieniężna kapitalistycznych banków centralnych*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.

THE RISE AND EVOLUTION OF CENTRAL BANKING

S u m m a r y

The rise of central banking in the world and in Poland has become necessary. The desire for economic evolution in particular countries forced them to look for finances and also for proper ways of investing them. Moreover, the issue of money by private banks contributed to many crises. The history of central banking in Poland goes back to the beginning of the 17th century. It started with a discussion – that lasted over 60 years – over setting up a public bank. It was set up only in 1828, and then closed down in 1885. The further history of central banking in Poland depended on the economic situation obtaining at the moment in the country, as well as on the political situation. At the time when Poland was partitioned mainly the occupant countries' banks worked. When Poland recovered its independence the main task was the settlement of the monetary circulation and of the credit, supporting the stability of the new currency, and the economic development of the country. After World War II the new government and the new system brought a central bank that was entirely dependent on the state. The present shape of the central bank is the result of evolution and transformation of the Polish state and of the banking system.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: bank, bank centralny, bankowość, pieniądz.

Key words: bank, central bank, banking, money.